

Hallgatók jövedelmi motivációi és várakozásai

Veroszta Zsuzsanna

■ A diplomaszerzés és a későbbi jövedelem közötti kapcsolat részletes vizsgálatai mellett a hallgatók jövedelmi várakozásainak alakulásáról és azok későbbi beválásáról is fontos nemzetközi és hazai kutatási eredmények születtek már. Mindezekből a felsőfokú végzettség által biztosított jövedelmi előny és a hallgatók erre vonatkozó percepciója egyaránt jól megragadható. Tanulmányunkban arra törekszünk, hogy a felsőoktatási hallgatók jövedelemmel kapcsolatos viszonyában a közgazdaságtani – befektetés-megtérülésalapú – értelmezés mellett más megközelítéseket is kínáljunk. Az elemzés során ennek érdekében a hallgatók és a későbbi jövedelem kapcsolatának megragadását kitágítjuk a várakozásoktól a motivációk felé, a megtérülés mellett az értékek, illetve az egyén felől a felsőoktatási rendszer irányába. Ennek érdekében – mind a motivációk, mind a várakozások kapcsán – több értelmezési lehetőséget, vizsgálati nézőpontot illusztrálunk. Az e célból bevont elméletekre nem konkurens magyarázó erőkként tekintünk, sokkal inkább a hallgatók keresethez fűződő viszonyának egy-egy dimenzióját lefedő viszonyítási pontként fordulunk feléjük. ■

Az elemzés során elsőként a jövedelmi motivációk és várakozások elméleti elkülönítését és kutatási megközelítéseit tárgyaljuk. Ezt követően vesszük számba a hallgatók jövedelemhez fűződő viszonyának lehetséges értelmezéseit, amelyekhez a magyarázó modellek felépítése során igazítjuk a háttérváltozók operacionalizálását. Az elemzési szakaszban – a felhasznált kutatási adatok ismertetése után – a jövedelmi motivációkat és -várakozásokat alakító tényezők hatásait vizsgáljuk a fenti értelmezési keretben, bináris logisztikus regressziós modellek segítségével. Az elemzés záró szakaszában összegezzük mindazt, amit megtudtunk a jövedelem és a hallgatók kapcsolatát meghatározó soktényezős közegről.

Jövedelmi motivációk

A felsőoktatási hallgatók munkaerő-piaci kilépés utáni jövedelmével kapcsolatban a várakozások és azok beválása a fő vizsgálati terep. Jóllehet e szempontot magunk is részletesen tárgyaljuk a tanulmány következő fejezetében, elsőként ezúttal – egyet hátrébb lépve – a jövedelemhez kapcsolódó motivációkat vizsgáljuk. Azt tehát, hogy a hallgatók milyen mértékben tulajdonítják egyáltalán fontosnak a diplomát a várható későbbi jövedelem szempontjából. A várakozásokhoz képest a jövedelmi motivációk vizsgálatának beemelésétől a diploma és a későbbi munkaerő-piaci megtérülés közötti kapcsolatra fókuszáló szemléletmód kitágulását várjuk. A felsőoktatás tömegessé válása felértékelte a felsőoktatás és munkaerőpiac kapcsolatát és ezzel együtt az ezt leíró objektív mutatókat is (Bálint et al., 2006). A kibocsátás sikerességének megragadása ezen objektív szempontok – elsősorban a jövedelem és az elhelyezkedés időtartama – alapján döntően a későbbiekben részletezett humántőke-elméletből (Becker, 1975) indul ki, meghatározó nemzetközi és hazai kutatási eredményeket kínálva (Galasi–Varga, 2005). Mindemellert a frissdiplomások munkaerő-piaci sikerességének szubjektív komponenseire is egyre nagyobb figyelem irányul, feltételezve a végzettek várakozásainak, munka-orientációinak, foglalkoztatási stratégiáinak összetettségét, ebből következően a jövedelem mellett vizsgálva a munka tartalmát, presztízsét vagy körülményeit (Schomburg–Teichler, 2006; Mora & Vila-García-Aracil, 2005). Épp a felsőoktatás és a munka ezen összetett kapcsolata (Teichler, 1999) indokolja azt a megközelítésünket, amelynek része a jövedelem és a hallgatók viszonyának pontos feltárása érdekében a várakozások mellett a motivációk vizsgálata is. Ennek során ugyanis azt feltételezzük, hogy a felsőoktatási hallgatók egy részének nem a majdani jövedelem az alapvető motiváló tényező a diploma megszerzésében, sőt érdemes a hallgatókat e szempont szerint csoportosítanunk és vizsgálnunk. A diplomához kapcsolódó munkaerő-piaci várakozások kapcsán e „nem anyagi ösztönzőkre” több vizsgálat is rámutat (lásd erről pl. Fiorito–Dauffenbach, 1982; Montmarquette et al., 2006; Zafar, 2009).

Vizsgálatunk során a jövedelmi motivációt alakító háttértényezők feltárására törekszünk, számba véve a lehetséges értelmezési kereteket. Annak magyarázatára, hogy a hallgatók a diplomaszerezéshez társítják-e a magasabb jövedelem elvárását, vizsgálatunk során két – alább kifejtett – lehetséges elméleti megközelítést kínálunk. Ezek egyike a tőkekonverzió teória, a másik a felsőoktatáshoz kapcsolódó értékek elmélete.

A *tőkekonverzió* Bourdieu (1999) nevéhez köthető elmélete az egyes tőkefajták transzformálhatóságából kiindulva különböztet meg gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkét. Míg a gazdasági a rendelkezésre álló anyagi eszközöket takarja és közvetlenül pénzre konvertálható, addig kulturális tőke alatt az inkorporált, tárgyiasult avagy intézményesült tudást értjük, amelyet gyakran mérnek olyan formális kategóriákban, mint az iskolai végzettség, fokozatok, titulusok. Az oktatás területe jól példázza, hogy a gazdasági tőke befektetéssel kulturális tőkévé konvertálható ugyan (mely, mint tudjuk, azután gazdasági hasznot is eredményez), ám azt is, ahogy e tőke konverziós-rekonverziós stratégiák társadalmi háttér szerint nagy eltéréseket mutatnak. Az alacsonyabb kulturális tőkével rendelkező családok képzési befektetéseikben hajlamosabbak az azonnali jutalom elvét követve a képzés anyagi megtérülését állítani előtérbe, míg a magasabb kulturális tőkével rendelkezők esetében a késleltetett jutalom, a hosszabb távú megtérülés elve érvényesül, ami az anyagi megtérülés helyett a kulturális tőkészerzés

irányába hat. Mindennek alapján a hallgatók jövedelmi orientációjának esetében a magasabb kulturális háttérrel (tőkével) rendelkezők kisebb anyagi tőkeszerzési motiváltságát várhatjuk. A származási háttér és a jövedelmi motiváció kapcsolatának empirikus vizsgálatai is ebbe az irányba mutatnak. Az alacsonyabb státuszú származási háttér és a nagyobb munkaerő-piaci hozamorientáció kapcsolatát igazolják Kelsall és munkatársainak (1972) eredményei, amelyek szerint az alacsonyabb társadalmi státuszú hallgatók szívesebben választanak jobb munkaerő-piaci kilátásokkal kecsegtető szakterületet. Van de Werfhorst és munkatársai (2001) szintén a bourdieu-i elméletet erősítették meg annak kimutatásával, hogy a kulturális elit gyermekei nagyobb arányban választanak kulturális tőkével járó tanulmányi szakterületeket.

A felsőoktatáshoz kapcsolódó értékek elméleteit a hallgatók jövedelmi motivációja kapcsán azért tarthatjuk relevánsnak, mert lényegében éppúgy a képzési részvétellel kapcsolatos motívációkhoz köthetők. E megközelítésmód alapján a felsőoktatás egyes szintjein és intézményi típusaiban tanuló hallgatók más-más felsőoktatással kapcsolatos értékrenddel és elvárásokkal jellemezhetők, amely ugyancsak magyarázhatja a későbbi jövedelemszerzéshez kapcsolódó viszonyt is. A felsőoktatási struktúra leírását is célzó hallgatói értékvizsgálatok jelentős része a kultúrákőzi különbségek (Schwartz, 1992; Feather, 1998) avagy képzési területi eltérések feltárására fókuszál (Verkasalo et al., 1994; Myry, 2003). A felsőoktatáshoz kapcsolódó hallgatói értékek intézményi és képzési típusok szerinti különbözőségét hazai vizsgálat is igazolta (Veroszta, 2010). E kutatás a munkaerő-piaci értékorientáció esetében azt találta, hogy jóllehet ezen „praktikus” értékek a tömegessé vált felsőoktatás egészét áthatják (Teichler 2003), a képzési rendszer különböző szintjeire, intézményeibe belépő hallgatók eltérő fontosságot tulajdonítanak diplomájuk anyagi hozadékának. Scott (2004) felsőoktatási elmélete alapján a munkaerő-piaci orientáció a tradicionális „elit” egyetem helyett a gyakorlatiasabb jellegű modern tömegegyetem hallgatói köréhez kötődik. A Bologna-folyamat felsőoktatás-értelmezése is egy tömeges hallgatói keresletre épülő, gyakorlati ismereteket nyújtó, rugalmas képzési rendszert biztosító intézményi formát tekint alapértelmezettnek, amely már csak működési hagyományai miatt is a nem hagyományos tudományegyetemek és a főiskolák, valamint a magánintézmények körében mutatkozik könnyebben megvalósítható és felvállalható intézményi feladatnak. Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy a hallgatói jövedelmi motiváció alakulását a felsőoktatási intézményi struktúra vonatkozásában is érdemes vizsgálni.

Jövedelmi várakozások

A jövedelmi motívációk után a felsőoktatási hallgatók jövedelmi várakozásait meghatározó tényezők alkotják vizsgálatunk másik elemét. A kereseti várakozások esetében már nem a jövedelemhez kapcsolódó viszonyt, hanem a várt majdani kereset nagyságának eltéréseit vizsgáljuk.

A hallgatók munkaerő-piaci várakozásainak vizsgálatai a jövedelmek tekintetében meglehetősen egybecsengően támasztják alá a kereseti várakozások – enyhe felülbecslés melletti – reális voltát. Ennek igazolására többnyire a várt és mért (munkaerőpiacon az adott szakterülethez tartozó) frissdiplomás jövedelmek közti összehasonlítás szolgál alapul.

A jövedelmi várakozások hazai kutatási eredményei e tekintetben a nemzetközi vizsgálatokhoz illeszkedőek. Vizsgálatunk szempontjából mindezekből nem a beválás mértéke, hanem a várakozások eltéréseinek magyarázatai szolgálhatnak tanulsággul. Hazai adatokon Varga (2001) érettségizők körében végzett felmérésében az időbeliség beépítése mellett mutatta ki a kereseti különbségekre vonatkozó pontos (időben némileg romló) helyzetismeretet. Betts (1996) a hallgatók (szintén nagy pontosságúnak talált) jövedelmi becsléseinek meghatározó tényezőjeként olyan háttérváltozókat emelt ki, mint a tanulmányok ideje vagy a családi háttér (szülők jövedelmi szintje). Eredményei szerint a család kedvezőtlenebb anyagi körülményei alacsonyabb becsült jövedelemmel járnak, de a képzésben eltöltött idő javítja a becslést. A hallgatók jövedelembecsléseinek vizsgálatát Wolter és munkatársai (2008) a jövedelmi kockázatok eltérő kezelésének beépítésével bővítették ki, beemelve ezzel a téma vizsgálatába a szakmacsoportok és az ezekhez kapcsolódó különböző munkaerő-piaci kompenzációs mechanizmusok szerepét. Carvajal és munkatársai (2000) szintén a jövedelmi várakozások mérése során a nemek szerinti eltéréseket tárták fel, amelyek megközelítésükben egyben képzési területi sajátosságként is értelmezhetők. A hallgatói jövedelmi várakozások európai kutatásában Brunello és munkatársai (2001) országspecifikus eltéréseket is figyelembe véve mind a kereseti várakozásokban, mind azok pontosságában azonosítani tudták a szakterület, a nem, az életkor, a családi háttér és a tanulmányi idő hatását. Kutatási eredményekből tudható az is, hogy az általános jövedelmi becslés és az egyéni jövedelemre vonatkozó hallgatói várakozások mértéke az utóbbi irányában tér el pozitívan (Varga, 2001; Dominitz–Manski, 1994; Webbink–Hartog, 2004), ám a szociális háttér mentén mérhető különbségek e tekintetben is relevánsak (Avery–Kane, 2004).

A jövedelmi várakozások magyarázata során vizsgálatunkban az előbbieken kiemelt háttérváltozók bevonásával dolgozunk. Az e magyarázó változók hatásainak vizsgálatához alkalmazott értelmezési keretet kétségtelenül a beruházáselmélet dominálja, de lehetséges magyarázó elvként beemeljük a jelzés (signaling) elméletet és a szelekciós hatás teóriáját is.

A jövedelmi várakozások alakulásának magyarázata során a *beruházási hatás* vizsgálatát az emberi tőke elméletére alapozzuk. E közgazdaságtani megközelítés az iskolázási döntést olyan beruházásként értelmezi, amely anyagi és időbeni ráfordítás révén növeli az egyén tudásában, készségeiben megtestesülő emberi tőkéjét (Becker, 1975; Schultz, 1983). Az oktatási beruházások megtérülése mind egyéni szinten (magasabb életkereset, bérprémium), mind társadalmi szinten (gazdaság termelékenységének növekedése) értelmezhető. A beruházási elméletet a jövedelmi várakozások kapcsán több kutatás igazolta vissza (Varga, 2004; Galasi–Varga, 2005). Vizsgálatunkban az egyének szintjén az oktatási döntéseket a beruházás-megtérülés dimenziójában értelmezve a magasabb jövedelmi várakozásokat a nagyobb képzési beruházáshoz (hosszabb képzési idő, továbbtanulás, magasabb képzési szint) köthetjük.

A jövedelmi várakozások *jelzés (signaling) elméletre* alapozott értelmezésében voltaképpen szintén abból indulunk ki, hogy a munkaerőpiac magasabb jövedelemmel reagál a magasabb szintű/presztízsű képzésekre, ám e reakció mögött nem a nagyobb termelékenység áll, hanem – elegendő információ hiányában – a végzettség által a termelékenységről hordozott jelzés, információ. A Spence (1973) nevéhez köthető, a signaling teóriát is magában foglaló szűrőelmélet szerint az oktatás nem növeli a termelékenységet, hanem annak egy mutatójaként, jelzésként szolgál. A beruházási elmélet és a szűrőelméletek közti alapvető különbség

tehát a kereset és a termelékenység közti kapcsolat eltérő értelmezésében van. A felsőoktatási intézmények azt a szűrést biztosítják, amely a jobb képességű egyéneket szelektálva szolgáltat viszonylag kis költséggel elérhető információt a munkaadóknak (Varga, 1998). A szűrés a formális intézményi mechanizmusok – felvételi, diplomaszerzési követelmények – mellett az egyének önszelekciója révén is megvalósul, amikor különböző, képességeiknek leginkább megfelelő intézményi típusokban, szakokon, képzési formákon folytatják tanulmányaikat. Vizsgálatunk során a jövedelmi várakozások jelzéselméletből fakadó értelmezését a különböző képzési és intézményi háttérváltozókhoz – képzés szintje, helyszíne, az intézmény típusa, a tanulmányok formája – kötik. Feltételezve, hogy amennyiben e paraméterek hierarchizáló jelzésként szolgálnak a munkáltatók számára, ezt a hallgatók is beépítik jövedelmi várakozásaikba. A felsőoktatási kibocsátás signaling funkciójának vizsgálatára vállalkoztak már hazai munkáltatói kutatások is, amelyek a kibocsátó intézmény szerepének feltárását célozták meg, és igazolták empirikusan conjoint elemzési technikát alkalmazva (Várhalmi, 2013). Vizsgálatunkban a jelzéselmélethez köthető intézményi és képzési mutatók kétség-telenül nagy átfedésben vannak a beruházási elmélethez kapcsolható változókkal. A két hatás tiszta elkülönítésére modellünk nem nyújt lehetőséget, de ez törekvésként sem jelenik meg vizsgálatunkban. A téma – szűrő- és emberi tőke- elméletek viszonyának – kutatási előzményeiben is egyaránt megtalálhatók a versengést és a párhuzamosságot hangsúlyozó megközelítések (Kun, 2009).

Elemzésünkben a jövedelmi várakozások magyarázatára bevont harmadik elméleti irány a képzési *szelekciós hatás* azonosítását célozza meg. Ennek során a társadalmi egyenlőtlenségek felsőoktatási expanzió utáni időszakban is fennálló továbbéléséből indulunk ki. Az oktatási rendszer társadalmi egyenlőtlenségeket átcsatornázó szerepét nagyhatású elméletek mellett (pl. Bourdieu–Passeron, 1977; Coleman, 1991; Boudon, 1974) jelentős hazai vizsgálatok is igazolják (egyebek mellett Ferge, 1976; Gázsó, 1971; Ladányi, 1994). A felsőoktatási expanzióval ismét előtérbe került a társadalmi háttér hatásának vizsgálata. A nemzetközi kutatások eredményei szerint az expanzió a hozzáférési esélyek számszerű növekedését hozta ugyan, ám az esélyek elrendeződésében az egyenlőtlenségek változatlanul megmaradtak (Shavit–Blossfeld, 1993), vagy legalábbis csökkenésük ellenére továbbra is azonosíthatóak (Breen et al., 2009; Shavit et al., 2007). Ennek megfelelően a társadalmi szelekció jövedelmi várakozásokra gyakorolt hatásának vizsgálata során azt várjuk, hogy a kedvezőbb társadalmi-gazdasági háttérű hallgatók magasabb jövedelmet prognosztizálnak.

Hipotézisek

A fenti elméleti megfontolások alapján a hallgatók jövedelemhez kapcsolódó motivációit és várakozásait alakító tényezők tekintetében az alábbi hatások azonosítására törekszünk.

Tőkekonverziós hatás (H1): A nagyobb kulturális tőkével rendelkező családokból származó hallgatók számára a diplomához kapcsolódó jövedelemszerzés (anyagi tőke) motivációja kevésbé fontos szempont.

Felsőoktatási értékhatás (H2): A hallgatók jövedelmi motivációi intézményi típusonként is eltérnek. A gyakorlatiasabb értékekhez köthető – főiskolai, magánfenntartású – intézmények hallgatói körét erősebb jövedelmi orientáció jellemzi.

Beruházási hatás (H3): A hallgatók jövedelmi várakozásaira a tanulmányi befektetések pozitívan hatnak.

Signaling hatás (H4): A hallgatók jövedelmi várakozásai az intézményi és képzési jellemzők mentén hierarchikusan eltérően alakulnak.

Szelekciós hatás (H5): A kedvezőbb társadalmi-gazdasági háttérű hallgatók jövedelmi várakozása magasabb.

Adatbázis és módszertan

Az elemzéshez felhasznált adatok a Diplomás Pályakövetési Rendszer 2012-es hallgatók körében zajlott adatfelvétélből származnak. Az adatfelvétel módszere online kérdőíves megkérdezés. A kutatás az alapsokaság – a 2012-ben aktív hallgatók – teljes körére kiterjedt, beleértve a hagyományos egyetemi, főiskolai, az osztatlan és az alap- és mesterképzések hallgatóit. Az adatfelvételt a Diplomás Pályakövető Rendszer országos programjában résztvevő 32 felsőoktatási intézmény¹ végezte egységes kutatási kérdőíven, belső hallgatói címlisták alapján. Az egyesített intézményi adatbázisokból összeálló országos adatbázis egyesítés, tisztítás és súlyozás utáni elemszáma 41 250 fő. Az alapsokaság (2012-ben aktív jogviszonnyal rendelkező magyarországi hallgatók) létszáma 244 493 fő. Az átlagos válaszadási ráta eszerint 16,87 százalékot ér el. A súlyozási eljárás után az adatbázis a képzési terület², munkarend és a hallgató neme szerint reprezentatív az alapsokaságra nézve.

Elemzésünk során mind a jövedelmi motivációkat, mind a várakozásokat bináris logisztikus regressziós modellben vizsgáljuk. Magyarázó modellünk függő változójának előbbi esetben a jövedelmi motiváció meglétét, utóbbi esetben az átlagnál magasabb jövedelmi várakozást tekintjük. E bináris változók értékének alakulásán – esélyhányados formájában – mutatható ki az egyes bevont háttérváltozók hatásának erőssége, iránya és szignifikanciája a fentiekben vázolt hipotézisek mentén.

A jövedelmi motiváció függő változójának előállításánál során a felsőoktatási hallgatók 2012-es adatbázisán aszerint osztjuk két csoportra a hallgatókat, hogy diplomaszerezési motivációik

1 A résztvevő intézmények hallgatóiból álló alapsokaság a magyarországi felsőoktatási hallgatók közel 90 százalékát lefedi.

2 Az alacsony esetszám miatt vizsgálatunkban négy kis létszámú képzési terület hallgatóinak bevonásától eltekintettünk. Ezeknek a képzési területeknek a kizárása – sporttudományi, közgazgatási, művészeti és művészetközvetítési – összességében 2 765 fővel, a válaszadók 6,5 százalékával csökkentette az adatbázis méretét, ám jelentősen növelte az adatok konzisztenciáját.

között feltüntették-e a magasabb jövedelem elérésének igényét. A diplomához fűződő motivációs tényezők azonosítására a kutatás kérdőíve hat választható tényezőt sorolt fel³, amelyek közül a válaszadók a számukra két legfontosabbat jelölhették meg. A felkínált diplomaszerezési motivációk az egzisztenciális dimenzió mellett életmód- és presztízs-elemeket is tartalmaztak. Ennek alapján hoztuk létre a jövedelem által motivált és nem motivált hallgatókat megkülönböztető függő változót. Eszerint jövedelmi motivációval a hallgatók 46,7 százaléka jellemezhető (azaz ennyien választották ezt a diplomaszerezési motivációs tényezőt a felkínált lehetőségek egyikeként).

A jövedelmi várakozások esetében alkalmazott kétértékű változó az átlag feletti elvárásokat jelöli. Az általunk felhasznált adatbázisban a jövedelmi várakozások vizsgálatára nyitott kérdésben került sor⁴. Az adatkezelés során a jövedelmi várakozás esetében – a motivációkhoz hasonlóan – két csoportra osztottuk a hallgatókat, aszerint, hogy az összátlagot (havi nettó 194 383 Ft) nem meghaladó avagy afölötti jövedelmi várakozást jeleztek a diplomázás utáni időszakban. Az átlag feletti jövedelmi várakozás a hallgatók 45 százalékát jellemzi.

A bevont háttérváltozókat mindhárom modellben egységesen alkalmaztuk, és az értelmezés során az egyes hatások vizsgálatához soroltuk. A változókat az alábbi megfontolások alapján operacionalizáltuk:

Szülők legmagasabb iskolai végzettsége: a befejezett legmagasabb végzettség szintje külön az apa és anya esetében.

Szakmai kapcsolódás a családban: a felsőfokú tanulmányok szakterületén dolgozó szülő/nagyszülő, a végzettség fokozatától függetlenül.

Család anyagi helyzete: a 14 éves kori családi anyagi helyzet szubjektív megítélése az átlaghoz viszonyítva. Az ötfokú skálát 3 kategóriára transzformáltuk: átlagos, átlagnál jobb, átlag alatti.

Középiskolai képzési háttér: az érettségit adó intézmény típusa, a gimnáziumok esetében a hagyományos 4 osztályos és a 6–8 osztályos, kéttannyelvű típusok elkülönítésével.

Származási lakóhely: A hazai regionális viszonyok erős hierarchizáltsága miatt a 14 éves kori lakhely kelet-, közép-, nyugat-magyarországi elkülönítése mellett döntöttünk.⁵

Tanulmányok munkarendje: nappali, illetve egyéb, beleértve az esti, levelező és távoktatási tanulmányokat.

A képzés finanszírozási formája: államilag támogatott avagy költségtérítéses.

Tanulmányi tervek: Jelenlegi tanulmányai befejezése után 1–3 éven belül további felsőfokú tanulmányokat tervez, bármilyen képzési formában.

3 A kérdőívben feltett kérdés: Sok ok van, ami miatt valaki diplomát akar szerezni. Kérjük, jelölje be, hogy a felsoroltak közül melyik az a két szempont, amely Ön számára a legfontosabb! Munkanélküliség elkerülése; Magas jövedelem; Társadalmi megbecsülés; Vezetői pozíció, karrier; Kötetlenebb életmód; Külföldi munkavállalás; Szakmai, intellektuális fejlődés.

4 A kérdőívben feltett kérdés: Mi az a havi nettó átlagkereset, amellyel frissdiplomásént Ön személy szerint elégedett lenne? (1–3 évvel a diplomázás után, Magyarországon, a szakterületen belül elhelyezkedve).

5 A hármás felosztás alapját a hét magyarországi tervezési-statisztikai régió képezte. A Közép-Magyarország régió változatlan szerepeltetése mellett Nyugat-Magyarországhoz soroltuk az alábbi régiókat: Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, illetve Kelet-magyarországi kategóriába soroltuk az alábbi régiókat: Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld.

Diploma megléte: A hallgató már rendelkezik valamilyen felsőfokú végzettséggel.

Tanulmányi eredmény: egyéni tanulmányi teljesítmény szubjektív megítélése az azonos szakon tanuló többi hallgatóhoz képest. Az ötfokú skálát 3 kategóriára transzformáltuk: átlagos, átlagnál jobb, átlag alatti.

Munkavállalás: Felsőfokú tanulmányok melletti munkavégzés, függetlenül a munka intenzitásától és szakterületi illeszkedésétől.

Képzési forma: az alacsony elemszám miatt a hagyományos főiskolai képzést a BA/BSc-hez, a hagyományos egyetemi képzést az MA/MSc-hez kódoltuk, ugyanakkor külön kategóriát alkalmaztunk az osztatlan képzések – jellemzően a jogász- és orvosképzés – azonosítására.

Felsőoktatási intézmény típusa: Az intézményi tipológia kialakítása során Hrubos (2012) kategorizációját alkalmaztuk, amely az európai felsőoktatási intézmények misszió, feladatvállalás alapján kirajzolódó klasszifikációját célzó nemzetközi U-map projekt (van Vught, 2009) empirikus adatokra épülő osztályozási rendszerének hazai adaptálása.

Felsőoktatási intézmény fenntartója: Állami (ill. egyházi) fenntartású intézmények és magán/alapítványi fenntartású felsőoktatási intézmények elkülönítése.

Felsőoktatási intézmény régiója: A tanulmányok helyszíne kari bontásban, kelet-, közép-, nyugat-magyarországi elkülönítésben (a lakóhely besorolásával egyező kategorizációt alkalmazva).

Kontroll változók: A tanulmányok képzési területe, a válaszadó neme, a válaszadó életkora (max. 24 éves vagy idősebb).

A modellek mindegyikébe kontroll változóként a nem, képzési terület és életkor változóit emeltük be. Mindhárom változó a jövedelmi motivációkra, várakozásokra erősen ható tényezőket képvisel, ezért hatásukat feltétlenül le kell választani a vizsgált magyarázó változók hatásától, ugyanakkor az általunk megfogalmazott hipotézisekhez szorosan nem illeszkednek. Mindhárom kontrollváltozó diplomás kilépésre gyakorolt hatásának azonosítása érdekében zajlottak és zajlanak nagy jelentőségű célzott vizsgálatok⁶, ám e keretek között ezek feltárására nem vállalkozunk. Az egyes modellek esetében a kontrollváltozók köre bővült aszerint, hogy mely háttérváltozókat tudtuk vizsgálati hipotéziseinkhez illesztve értelmezni.

Eredmények

A fentebb ismertetett elméleti megfontolások és módszertani eljárások mentén felépített első magyarázó modellünk a *jövedelmi motivációkra* ható tényezőket vizsgálja. A két feltételezett hatás közül a *tőkekonverziót* a hallgató kulturális háttérére vonatkozó változókkal azonosítottuk, míg a felsőoktatási érték hatás kapcsán a képzési és intézményi jellemzők szerepét vizsgáltuk. A tőkekonverziós hatással kapcsolatos hipotézisünket (H1) a kapott eredmények megerősítették. Az egyetemi diplomához képest alacsonyabb szülői végzettségű háttér

6 A jövedelmi várakozások nemek szerinti eltéréseiről lásd például: Carvajal et al., 2000; Chevalier, 2006; Zafar, 2009; Montmarquette et al., 2002. A képzési területi hatás vizsgálata kapcsán lásd például: Finnie-Frenette, 2003; Gunderson–Krashinsky, 2009; Tacsir, 2010; van de Werfhorst et al., 2001.

a diplomához kapcsolódó jövedelmi motivációk (gazdasági tőke) nagyobb esélyével jár együtt. Családi szakmai kapcsolódás (úgyszintén kulturális tőke) esetén kisebb az esélye a jövedelmi motivációnak. Ugyanezt találjuk a legnagyobb presztízsű, 6–8 évfolyamos gimnáziumban szerzett érettségi esetén is, a szakközépiskolai tanulmányokkal összevetésben. A gazdasági tőke hatása ugyanakkor némi párhuzamosságot mutat: kevésbé kedvező, átlagos anyagi helyzet esetén a jövedelmi motiváció esélye kisebb.

A *felsőoktatási értékhatás* kapcsán a főiskolai és magánintézmények hallgatóinak nagyobb jövedelmi motivációját feltételeztük (H2). Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a klasszikus tudományegyetemek hallgatóihoz képest a jövedelmi orientáció szignifikánsan nagyobb mértékben a nagy létszámú, széles képzési profilú főiskolák hallgatóit jellemzi. A tradicionális osztatlan (mint a jogász- és orvosképzés) képzések hallgatói kisebb mértékben jellemezhetőek jövedelmi motivációval, mint az új típusú képzési rendszer bachelor hallgatói. A mesterképzési részvétel ugyanakkor növeli a jövedelmi motiváció esélyét. A magán/alapítványi fenntartású intézmények hallgatói körében feltételezésünkkel ellentmondóan nem találtunk lényegi eltérést.

1. táblázat. A hallgatói jövedelmi motivációkra ható tényezők. Bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai $\text{Exp}(B)$

Tőkekonverziós hatás	
Apa iskolai végzettsége: alacsony	1,130*
Apa iskolai végzettsége: középfokú	1,092+
Apa iskolai végzettsége: főiskola	1,021
Anyai iskolai végzettsége: alacsony	1,186**
Anyai iskolai végzettsége: középfokú	1,200***
Anyai iskolai végzettsége: főiskola	1,127*
Szakmai kapcsolódás a családban	0,893**
Család anyagi helyzete: átlagnál rosszabb	0,951
Család anyagi helyzete: átlagos	0,915**
Középiskola: 4 osztályos gimnázium	0,991
Középiskola: 6–8 osztályos gimnázium	0,901*
Felsőoktatási értékhatás	
Képzési forma: MA/MSc	1,133*
Képzési forma: osztatlan	0,762**
Intézmény: főiskola, szűkebb képzési profil (társ.-gazdaságtud.)	0,979
Intézmény: főiskola, tágabb képzési profil	2,314***
Intézmény: Egyetem, nem klasszikus	0,977
Magán/alapítványi fenntartású intézmény	0,909
Kontrollváltozók	
Intézmény régiója: Nyugat-Mo.	0,510***
Intézmény régiója: Közép-Mo.	1,157**
Lakhely (14 év): Nyugat-Mo.	0,849***
Lakhely (14 év): Közép-Mo.	0,841***

Kontrollváltozók	
Nappali munkarend	0,955
Államilag támogatott képzés	0,929*
Továbbtanulást tervez	0,933*
Van diplomája	0,891**
Tanulmányi eredmény (szubj.): átlag alatti	1,008
Tanulmányi eredmény (szubj.): átlagos	1,085**
Dolgozik	1,100**
Képzési terület: Agrártudományi	1,059
Képzési terület: Bölcsészettudományi	0,618***
Képzési terület: Gazdaságtudományi	1,597***
Képzési terület: Informatika	1,445***
Képzési terület: Jogi	1,434***
Képzési terület: Orvos- és egészségtudományi	0,873
Képzési terület: Pedagógusképzés	0,375***
Képzési terület: Társadalomtudományi	0,848**
Képzési terület: Természettudományi	0,784***
Férfi	0,989
24 évnél idősebb	0,885**
Modell statisztikák	
Constant	0,900
Cox & Snell R Square (Pseudo-R ²)	0,082
Nagelkerke R Square (Pseudo-R ²)	0,110
N	24 636

Forrás: Hallgatók 2012 – Educatio Nonprofit Kft.

Megj.: Referencia-csoportok: apa iskolai végzettsége: egyetem; anya iskolai végzettsége: egyetem; család anyagi helyzete (14 éves korban): átlagnál jobb; középiskola: szakközépiskola; lakhely (14 éves korban): Kelet-Magyarország; szubjektív tanulmányi eredmény: átlag felett; képzési forma: BA/BSc, hagyományos főiskolai; intézmény: klasszikus egyetem; intézmény régiója: Kelet-Magyarország; képzési terület: műszaki
 Szignifikancia: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$

A hallgatói jövedelmi várakozásokra vonatkozó magyarázó modellben az átlag feletti jövedelmi elvárások mögötti tényezőket vizsgáljuk. A *beruházási hatás* kapcsán a hosszabb képzési idő, nagyobb tanulmányi aktivitás és jobb tanulmányi teljesítmény esetén feltételezhetünk pozitív hatást a jövedelmi várakozásokra, vagyis az átlag feletti elvárást jelző esélyhányados növekedését (H3). Az eredmények részben megerősítik feltevésünket. A hosszabb képzési időt a felsőoktatásban töltő (mesterképzésen vagy osztatlan képzésben tanuló) további felsőoktatási beruházást tervező és jobb tanulmányi teljesítményű hallgatók nagyobb eséllyel jeleznek átlagnál magasabb jövedelmi motivációt. Ugyanakkor az adatokból jól látszik az is, hogy a jövedelmi várakozások magyarázatát munkaerő-piaci háttérváltozóval indokolt kiegészíteni. Erre utal a nem nappali tagozaton tanuló avagy tanulmányai mellett munkát vállaló hallgatók nagyobb jövedelmi várakozása.

A *signaling hatás* megragadásában az előbbi változók közül a képzettségi szintre vonatkozó adatokat ismételten relevánsnak kell tekintenünk. E hipotézis szerint (H4) a hallgatók

jövedelmi várakozásai intézményi és képzési jellemzők – jelzések – mentén hierarchikusan alakulnak. Amennyiben a képzési szintet jelzéseként értelmezzük, a magasabb szinthez társuló nagyobb jövedelmi várakozási esélyhez társíthatjuk a signaling teóriát, de ugyanez a beruházási elmélet esetén is elmondható. A felsőoktatási intézmény jelző szerepét keresve azt találjuk, hogy a kelet-magyarországi intézmények hallgatóihoz képest a nyugat- és különösen a közép-magyarországi intézményekben tanulók nagyobb eséllyel várnak az átlagnál magasabb jövedelmet. Az intézményi típus esetében a magán/alapítványi intézmények hallgatóiról, illetve a nem klasszikus tudományegyetemek hallgatóiról mondhatjuk el, hogy nagyobb eséllyel fogalmazznak meg az átlagot meghaladó jövedelmi várakozásokat. Amennyiben tehát feltételezzük, hogy a kedvezőbb gazdasági régióban, magánfenntartásban, egyetemi, de nem hagyományos tudományegyetemi formában működő intézményekhez az átlagnál kedvezőbb munkaerő-piaci jelzés, fogadtatás társul, az ehhez kapcsolódó magasabb hallgatói jövedelmi elvárásokat tulajdoníthatjuk signaling effektusnak.

A szelekciós hatásra vonatkozó feltevésünk szerint (H5) a kedvezőbb társadalmi-gazdasági háttér magasabb jövedelmi elvárást eredményez. A kapott eredmények feltevésünket részben megerősítik, különösen az anyagi háttér és a jövedelmi várakozások közti pozitív kapcsolat vonatkozásában. A szülők magasabb képzettsége ugyan az apa esetében eredményezi az átlagnál magasabb jövedelmi elvárás esélyét, de a felsőfokú képzési szinten belül ez sem differenciál. A családi szakmai kapcsolódás növeli a magasabb jövedelmi elvárások esélyét. Az átlagos avagy annál rosszabb helyzetű családokból származó hallgatók kisebb eséllyel fogalmazznak meg átlag feletti jövedelmi elvárást, az anyagi háttér hatása tehát következetes és párhuzamos. A gazdaságilag kedvezőbb helyzetűnek mondható nyugat-, illetve közép-magyarországi régiókból származó hallgatók jövedelmi igénye meghaladja a kedvezőtlenebb helyzetű kelet-magyarországi régióból származó társaikét. A származási háttér tehát – különösen az anyagi dimenziókban – pozitívan hat ki a jövedelmi várakozásokra.

2. táblázat. A hallgatói jövedelmi várakozásokra ható tényezők. Bináris logisztikus regressziós modell esélyhányadosai Exp(B)

Szelekciós hatás	
Apa iskolai végzettsége: alapfokú	0,904+
Apa iskolai végzettsége: középfokú	0,901*
Apa iskolai végzettsége: főiskola	0,950
Anya iskolai végzettsége: alapfokú	0,947
Anya iskolai végzettsége: középfokú	0,958
Anya iskolai végzettsége: főiskola	0,930
Szakmai kapcsolódás a családban	1,083*
Család anyagi helyzete: átlagnál rosszabb	0,918*
Család anyagi helyzete: átlagos	0,847***
Középfokú iskola: 4 osztályos gimnázium	1,021
Középfokú iskola: 6–8 osztályos gimnázium	0,993
Lakhely (14 év): Nyugat-Mo.	1,166**
Lakhely (14 év): Közép-Mo.	1,185***
Beruházási hatás	

Szelekciós hatás	
Nappali munkarend	0,506***
Államilag támogatott képzés	0,957
Továbbtanulást tervez	1,095**
Van diplomája	0,884**
Tanulmányi eredmény (szubj.): átlag alatti	0,862**
Tanulmányi eredmény (szubj.): átlagos	0,932*
Dolgozik	1,219***
Képzési forma: MA/MSc	1,401***
Képzési forma: osztatlan	2,157***
Signaling hatás	
Intézmény: főiskola, szűkebb képzési profil (társ. - gazdaságtud.)	0,861
Intézmény: főiskola, tágabb képzési profil	1,082
Intézmény: Egyetem, nem klasszikus	1,171***
Magán/alapítványi fenntartású intézmény	1,362**
Intézmény régiója: Nyugat-Mo.	1,147*
Intézmény régiója: Közép-Mo.	1,409***
Kontrollváltozók	
Képzési terület: Agrártudományi	0,286***
Képzési terület: Bölcsészettudományi	0,297***
Képzési terület: Gazdaságtudományi	0,514***
Képzési terület: Informatika	0,929
Képzési terület: Jogi	0,390***
Képzési terület: Orvos- és egészségtudományi	0,849+
Képzési terület: Pedagógusképzés	0,208***
Képzési terület: Társadalomtudományi	0,315***
Képzési terület: Természettudományi	0,502***
Férfi	1,949***
24 évnél idősebb	0,852***
Modell statisztikák	
Constant	1,426***
Cox & Snell R Square (Pseudo-R ²)	0,131
Nagelkerke R Square (Pseudo-R ²)	0,174
N	23 615

Forrás: Hallgatók 2012 – Educatio Nonprofit Kft.

Megj.: Referenciacsoportok: apa iskolai végzettsége: egyetem; anya iskolai végzettsége: egyetem; család anyagi helyzete (14 éves korban): átlagnál jobb; középiskola: szakközépiskola; lakhely (14 éves korban): Kelet-Magyarország; szubjektív tanulmányi eredmény: átlag felett; képzési forma: BA/BSc, hagyományos főiskolai; intézmény: klasszikus egyetem; intézmény régiója: Kelet-Magyarország; képzési terület: műszaki
 Szignifikancia: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$

Összegzés

Vizsgálatunk célja a hallgatók jövedelemhez kapcsolódó viszonyának több szempontú feltárása volt. A jövedelemhez való viszony elemzése során a lehetséges nézőpontok és magyarázó elvek sokféleségének megmutatására (és nem az egyetlen releváns értelmezési keret azonosítására) törekedtünk. Ennek érdekében a téma kutatási gyakorlatában domináns közgazdaságtani orientációjú megközelítés mellett több lehetséges értelmezést kínáltunk. A jövedelemhez fűződő hallgatói viszony első kitérőként tartalmi megkülönböztetést alkalmaztunk, amelynek során a jövedelmi motivációkat és várakozásokat és az azokat alakító tényezőket elkülönítve kezeltük. Mindkét vizsgálati kérdésfeltevés – motivációk avagy várakozások – esetében több lehetséges magyarázó elvet emeltünk be a vizsgálatba. A hallgatók jövedelmi motivációit egyfelől a tőkekonverzió elmélete mentén, másfelől a felsőoktatáshoz kapcsolódó értékek mentén értelmeztük. Az e célból létrehozott modellünkben mindkét magyarázó erőre találtunk igazolást. A kulturális tőke és a jövedelemszerzéshez kapcsolódó hallgatói motivációk kapcsolata különösen tiszta képet mutatott. A hallgatók átlagot meghaladó jövedelmi várakozásaira ható tényezőket úgyszintén több elméleti megközelítéssel vizsgáltuk. Ezek közül a beruházási elmélet relevanciáját mutatja a képzési idő és tanulmányi befektetés várakozásokat növelő hatása. A jelzéselmélet érvényességét a várakozásokban mérhető intézményi háttér szerinti eltérések igazolni látszanak ugyan, de az összefüggés irányának igazolása érdekében e szempontból egy hierarchizáltabb háttérváltozó-készlet kialakítása szükségeltetik. Végezetül a jövedelmi várakozásokat befolyásoló származási vagy szelekciós hatás kapcsán az anyagi háttér elvárt keresetre gyakorolt hatását tudtuk azonosítani.

Vizsgálatunk fő hozadékának nem a hatások irányának és mértékének feltárását tartjuk, hanem a hallgatók és a jövedelem kapcsolatának sokdimenziós megközelítésében rejlő lehetőségek bemutatását. Ennek az elemzési elvnek a kibővítéseként több kiegészítő kutatási irányt is indokoltnak látunk. Egyfelől szükségesnek mutatkozik a munkaerő-piaci vonatkozások beemelése a magyarázó változó-szettek körébe. E szempontból mind a hallgatók munkaerő-piaci bevonódása, mind a munkaerő-piaci bevéltési mutatók lényeges információt hordozó változók lehetnek. Másfelől, a munkaerő-piaci szemponthoz erősen kapcsolódva a szakterületi jellegzetességek részletesebb vizsgálata is feltétlenül indokolt. A magyarázó modellekből egyértelműen kiderült a kontrollváltozóként alkalmazott képzési területi sajátosságok nagy szerepe a jövedelmi motivációk és várakozások alakulásában. A szakterületi jellemzők és a jövedelemhez való viszony feltárása külön célzott vizsgálatot érdemel. Végezetül a téma későbbi vizsgálati tervei között a motivációk és várakozások kapcsolatának feltárása szerepel egy olyan magyarázó modellben, amely e két különböző szempont – motivált/nem motivált, illetve alul-/felülértékelő – alapján kategorizálja a hallgatókat keresi a jövedelemhez való viszony mögöttes meghatározóit.

Hivatkozások

- Avery, C. – Kane, T. K. (2004): Student Perceptions of College Opportunities: The Boston COACH Program. In: Hoxby, C. M. (ed.): *College Choices: The Economics of Where to Go, When to Go, and How to Pay for It*. University of Chicago Press.
- Bálint J. – Polónyi I. – Siklós B. (2006): *A felsőoktatás minősége*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Becker, G. (1975): *Human capital. A Theoretical and empirical analysis with special reference to education*. Chicago, University of Chicago Press.
- Betts, J. R. (1996): What Do Students Know About Wages? Evidence from a Survey of Undergraduates. *The Journal of Human Resources*, 31.
- Boudon, R. (1974): *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, New York, Wiley.
- Bourdieu, P. – Passeron, J. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Sage.
- Bourdieu, P. (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest.
- Breen, R. – Luijkx, R – Müller, W. – Pollak, R. (2009): *Non-persistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries*. *American Journal of Sociology* 114(5): 1475–1521.
- Brunello, G. – Lucifora, C. – Winter-Ebmer, R. (2001): *The Wage Expectations of European College Students*. Iza Discussion Paper. No. 299.
- Carvajal, M. J. – Bendana, D. – Bozorgmanesh, A. – Castillo, M. A. – Pourmasiha, K. – Rao, P. – Torres, J. A. (2000): Inter-gender differentials between college students' earnings expectations and the experience of recent graduates. *Economics of Education Review*, 19., 229–243.
- Chevalier, A. (2006): *Education, Occupation and Career Expectations: Determinants of the Gender Pay Gap for UK Graduates*. Centre for the Economics of Education. London School of Economics.
- Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 94. 95–120.
- Coleman, J. S. (1991): *Equality and Achievement in Education*, Westview Press, Boulder, Colorado.
- Dominitz, J. – Manski, C. F. (1994): Eliciting Student Expectations of the Returns to Schooling. Institute for Research on Poverty, *Discussion Paper*, No. 1049–94.
- Feather, N. T. (1998): Attitudes toward High Achievers, Self-Esteem, and Value Priorities for Australian, American, and Canadian Students. *Journal of CrossCultural Psychology* 1998/29.
- Ferge Zs. (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Akadémiai, Budapest.
- Finnie, R. – Frenette, M. (2003) Earning Differences by Major Field of Study: Evidence from Three Cohorts of Recent Canadian Graduates. *Economics of Education Review*, No. 22
- Fiorito, J. – Dauffenbach, R. C. (1982): Market and Nonmarket Influences on Curriculum Choice by College Students. *Industrial and Labor Relations Review*, No. 1.
- Galasi P. – Varga J. (2005): *Munkaerőpiac és oktatás*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

- Gazsó F. (1971): *Mobilitás és iskola*. Társadalomtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Gunderson, M. – Krashinsky, H. (2009): Do Education Decisions Respond to Returns by Field of Study? Canadian Labour Market and Skills Researcher Network. *Working Paper*, No. 47.
- Hartog, J. – Schweri, J. – Wolter, S. C. (2008): Do Students Expect Compensation for Wage Risk? *Leading House Working Paper*, No. 11.
- Hrubos I. (2012): *Elefántcsonttoronyból világitótorony*. AULA Kiadó Kft., Budapest.
- Kelsall, R. K. – Poole, A. – Kuhn, A. (1972) *Graduates: The sociology of an elite*. London, Methuen.
- Kun A. I. (2009): *Az oktatási sorting elmélet és empirikus tesztelésének problémái*. PhD értekezés, debreceni egyetem.
- Ladányi J. (1994). *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Edukáció Kiadó, Budapest.
- Montmarquette, C. – Cannings, K. – Mahseredjian, S. (2002): How do Young People Choose College Majors? *Economics of Education Review*, No. 6.
- Mora, J. – Vila, L. E. – Garcia-Aracil, A. (2005): European Higher Education Graduates and Job Satisfaction. *European Journal of Education*, 40.
- Myyry, L. (2003): Components of Morality. A Professional Ethics Perspective on Moral Motivation, Moral Sensitivity, Moral Reasoning and Related Constructs Among University Students. *Social Psychological Studies* 9. Department of Social Psychology, University of Helsinki.
- Schomburg, H. – Teichler, U. (2006): Higher Education and Graduate Employment in Europe. Results of Graduate Surveys from Twelve Countries. Dordrecht, Springer. *Higher Education Dynamics*, Vol. 15.
- Schultz, T. W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In: Zanna, M. P. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol 25. San Diego; Academic Press.
- Scott, P. (2004): Ethics “in” and “for” Higher Education. *Higher Education in Europe*, 29:4
- Shavit, Y. – Arum, R. – Gamoran, A. (2007): More Inclusion than Diversion. Expansion, Differentiation, and Market Structure in Higher Education In: Shavit, Y. – Arum, R. – Gamoran, A. (eds.): *Stratification in Higher Education: a Comparative Study*. Stanford University Press., 1–37.
- Shavit, Y. – Blossfeld, H-P. (eds.) (1993): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder, Westview Press.
- Spence, M. (1973): Job Market Signaling. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 87., 355–374.
- Tacsir, E. (2010): *Choosing a Career in Science and Technology*. UNU-MERIT Working Papers.
- Teichler, U. (1999): Higher Education Policy and the World of Work: Changing Conditions and Challenges. *Higher Education Policy*, 12.
- Teichler, U. (2009): *Higher Education and the World of Work Conceptual Frameworks, Comparative Perspectives, Empirical Findings*. Sense Publishers.
- van de Werfhorst, H. G. – de Graaf, N. D. – Kraaykamp, G. (2001): Intergenerational Resemblance in Field of Study in the Netherlands. *European Sociological Review*, 17.
- van Vught, F. (ed.) (2009): *Mapping the Higher Education Landscape: Towards a European Classification of Higher Education*. Springer.

- Varga J. (2004): A munkaerő-piaci ismeretek és várakozások hatása a felsőfokú továbbtanulási döntésekre. In: Varga J. (szerk.): *Közelkép. Munkaerő-piaci tükrök 2004*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont; Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- Varga J. (1998): *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Varga, J. (2001): Earnings Expectations and Higher Education Enrolment Decisions in Hungary. *Budapest Working Papers on the Labour Market*. BWP 2001/10.
- Várhalmi Z. (2013): *Frissdiplomások a versenyszektorban. A képzőintézmény szerepe a munkaerő-piaci érvényesülésben*. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet.
- Verkasalo, M. – Daun, Å. – Niit, T. (1994): Universal Values in Estonia, Finland and Sweden. *Ethnologia Europaea*, 2.
- Veroszta Zs. (2010): *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel*. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Webbink, D. – Hartog, J. (2004): Can Students Predict their Starting Salary? Yes! *Economics of Education Review* 23(2): 103–113.
- Zafar, B. (2009): *College Major Choice and the Gender Gap*. Federal Reserve Bank of New York, Staff Report, No. 364.